

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін

Допустити до захисту
_____ завідувач кафедри
«___» 2020 р.

Дипломна робота
магістра

**з теми «Мар'ян Меленевський в українському
суспільно-політичному житті України кінця ХІХ –
початку ХХ ст.»**

Виконав: студент Іst1-М19z групи
Спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
за освітньо-професійною програмою Історія
Шахов Дмитро Іванович

Науковий керівник:
Федьков Олександр Миколайович,
доктор історичних наук,
професор кафедри архівознавства,
спеціальних історичних та правознавчих
дисциплін

Рецензент:

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГУР – Головна українська рада

ЗУР – Загальна українська рада

ЗГС – Закордонна група Спілки

ЗК РУП – Закордонний комітет Революційної української партії

ППБ – Південне провінційне бюро

РСДРП – Російська соціал-демократична робітничка партія

РУП – Революційна українська партія

СВУ, Союз – Союз визволення України

УДП – Українська демократична партія

УНР – Українська Народна Республіка

УСДС, Спілка, УСД Спілка – Українська соціал-демократична спілка РСДРП

УСДРП – Українська соціал-демократична робітничка партія

Українська соціалістична партія – УСП

ЦК РУП – Центральний Комітет Революційної української партії

З М І С Т

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	С. 2
ВСТУП	С. 4
РОЗДІЛ І. ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	С. 7
РОЗДІЛ ІІ. М. МЕЛЕНЕВСЬКИЙ: ВІД «ГРУПИ СІЛЬСЬКИХ РОБІТНИКІВ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІВ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ» ДО УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ СПІЛКИ	С. 20
РОЗДІЛ ІІІ. ПОЛІТИЧНИЙ ЕМІГРАНТ М.МЕЛЕНЕВСЬКИЙ В ГОРНИЛІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	С. 58
ВИСНОВКИ	С.81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	С.87

ВСТУП

В наш час, на початку XXI ст., освіченій спільноті ще й досі мало відомо про лідерів українського національного руху минулих епох, про їхню роль в історії нашої Батьківщини. Про це засвідчують дані Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, який створив «Український національний біографічний архів» із переліком імен українських діячів. Проте значна частина статей про життя та діяльність зазначених осіб ще не написана, а в біографіях багатьох, зокрема й М.Меленевського, є значні прогалини, які потребують подальших досліджень.

На сьогоднішній день політичний спектр України майорить великою чисельністю партій, частина яких соціал-демократичного спрямування, але при цьому далеко не всім відомо де бере початок партійна історія української соціал-демократії і хто з видатних діячів стояв біля джерел цього руху. Скрізь десятиріччя вішання ярликів і забуття ми маємо змогу дослідити діяльність таких людей. Адже питання про їхню подвижницьку працю не втратило своєї цінності, як не втратило своєї актуальності і питання про діяльність тих організацій, які працювали під керівництвом цих особистостей.

Мета магістерської роботи полягає у дослідженні на основі комплексу джерел і наукової літератури діяльності М. Меленевського – одного з найактивніших громадсько-політичних діячів України кінця XIX – початку XX ст.

Мета роботи обумовила такі **завдання**:

- встановити стан наукової розробки теми;
- критично проаналізувати та охарактеризувати джерела з проблеми, охарактеризувати;

- дослідити витoki політичної діяльності М. Меленевського та його роль у розколі РУП та створенні УСДС;
- висвітлити його партійно-політичну діяльність в складі УСДС;
- простежити еволюцію поглядів М. Меленевського;
- охарактеризувати діяльність активіста в період Першої світової війни;

Об'єктом дослідження є біографія українського громадсько-політичного діяча – М.Меленевського.

Предметом дослідження є політична, громадська й ідеологічна діяльність М.Меленевського та його внесок у розвиток українського визвольного руху.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження утворили, насамперед, принципи історизму та наукової об'єктивності, що ґрунтувались на пріоритетності документальної бази, використання яких дозволило дійти об'єктивних висновків, врахувавши специфіку проведеного історико-біографічного дослідження. Принцип історизму вимагав реконструкції минулих подій у історичному контексті, а застосування конкретно-історичного підходу дозволило ретельно дослідити перебіг громадсько-політичних процесів, подій і фактів.

Оскільки магістерська робота присвячена постаті М.Меленевського, то нами використовувався біографічний метод, який уможливив встановлення основних біографічних даних про цього історичного діяча. Застосування історико-компаративістського методу було зумовлене потребою вивчення ставлення вченого до існуючих політичних ідей та течій, і виявлення відповідностей у поглядах М.Меленевського з його політичними опонентами. Метод персоналізації дозволив визначити внесок діяча у розвиток українського громадського життя, державотворчого та консервативного руху.

Хронологічні межі дослідження визначаються роками активної партійно-політичної, громадської, організаційно-виховної та ідеологічної діяльності М.Меленевського 1899 – 1918 рр., хоча інколи тема може виходити за хронологічні межі цієї роботи. Це період його активної суспільно-політичної діяльності в Україні та поза її межами, яка відбита в джерелах особового походження та архівних документах, а також наукових дослідженнях.

Практичне значення полягає у можливості використання матеріалів при написанні наукових праць, зокрема про історію національно-визвольної боротьби в Україні наприкінці XIX та на початку XX ст.. Також може бути використана у закладах вищої освіти при вивченні історії України, а також при підготовці навчальних курсів (вибіркових дисциплін) з історії політичних партій.

Структура дипломної роботи зумовлена метою та завданням даного дослідження. Магістерська складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури.

ВИСНОВКИ

У реалізованому дослідженні ми розглянули життя та діяльність М. Меленевського в контексті українського суспільно-політичного розвитку кінця XIX – початку XX ст. У зазначений час у Наддніпрянській Україні відбувався процес формування перших українських політичних організацій, які мали національний характер. Біля джерел цього руху стояла українська інтелігенція, студентська молодь. В той час широкої популярності набула ідеологія марксизму, яка мала значний вплив на розвиток нових гуртків і партій. Стали формуватися організації соціал-демократичного напрямку з національним відтінком, з яким нерозривно пов'язана постать М. Меленевського. Унаслідок проведеного дослідження ми прийшли до наступних висновків.

З'ясовано, що вивчення життя та діяльності М. Меленевського відбувалося в рамках трьох періодів, яким відповідають певні групи досліджень: 1) наукові праці початку XX ст.; 2) роботи, які виходили з 1917 і до початку 1990-х рр. і 3) сучасні дослідження з проблеми. Перші праці з'явилися вже в період активної участі М. Меленевського в партійно-політичному житті українських губерній Російської імперії. У них лише загально характеризувалися організації, провідним діячем яких він був, але у зв'язку з їхнім нелегальним характером ім'я не згадувалося. Важливі дослідження вийшли у 1920-ті рр., авторами яких були В. Дорошенко, Й. Гермайзе, А. Ріш та ін. У них відображена багатопланова діяльність М. Меленевського в контексті українського суспільного життя кінця XIX – першої чверті XX ст. Для цих праць характерний ідейний та методологічний плюралізм а також мемуарний компонент при висвітленні подій. У працях західних дослідників, насамперед П. Феденка та Г. Гунчака, діяльність М. Меленевського зображувалася зважено й об'єктивно. У дослідженнях І. Кураса використано значний документальний архівний матеріал при

дослідженні українського суспільного життя, в контексті якого згадується М.Меленевський. Проте оцінки діяльності постаті мали ідеологічно-упереджений характер; він звинувачувався у дрібнобуржуазності та націоналізмі. Лише на сучасному періоді дослідження (з 1991 р.) вийшли праці В.Головченка, Г. Касьянова, М. Кармазіної, Ю. Лаврова, С. Наусова, О. Федькова та інших, в яких об'єктивно характеризується постать М. Меленевського. Попри зростаючий інтерес, його постаті присвячена єдина стаття В.Головченка.

Магістерська робота опирається на значну джерельну базу, яка охоплює архівні та опубліковані документи. За видами ми поділили їх на законодавчі акти, діловодну документацію органів влади, періодичну пресу та публіцистику а також матеріали особового походження. Зазначені документи уможливають з'ясування політично-правових умов роботи діяча, функціонування суспільно-політичних організацій, в яких він брав участь, ідейно-теоретичні та організаційні засади гуртків, спілок і партій, із якими пов'язана робота М.Меленевського. Усі зазначені документи достатньо репрезентативні та уможливають написання магістерського дослідження.

Методологічна основа роботи ґрунтується на системі основоположних принципів історичного дослідження: історизму, системності, комплексності, закономірності та об'єктивності. Мета та завдання роботи обумовили використання під час написання роботи загальнонаукових методів та різних спеціальних підходів.

У роботі також застосовано загальнонаукові методи дослідження, зокрема аналізу та синтезу. Серед історичних методів – порівняльно-хронологічний та порівняльно-історичний. Це дозволило виявити та прослідкувати головні тенденції, які відбувалися в історичних процесах, що відбувалися в Російській імперії та закордоном, до яких був причетний

М.Меленевський. Особливості цієї магістерської роботи зумовили використання біографічного методу.

У 1890-ті рр. розпочався політичний період українського національного відродження, під час якого відбувалося формування гуртків і спілок, політичних партій, які мали за мету політичні зміни в країні. У процесі творення перших українських політичних організацій спостерігалось формування нової української політичної еліти, яку не задовольняли народницькі принципи попередників. Серед цієї еліти відбувалося зростання нових, яскравих, неординарних політичних особистостей, серед яких був і М. Меленевський.

Нами з'ясовано, що громадсько-політична діяльність М. Меленевського пов'язана з політичним періодом українського національного відродження 1890–1914 рр. Він належав до дворянського стану та попри польсько-католицьке сімейне виховання, завдяки обставинам суспільного життя Наддніпрянської України, сформувався як український громадсько-політичний діяч з виразними рисами соціал-демократа, який ставив за мету соціальне звільнення українського трудового народу.

Встановлено, що вже під час навчання в гімназії та Ново-Олександрівського інституту сільського господарства та лісництва М. Меленевський займався політичною діяльністю, а наприкінці 1890-х рр. створив Групу сільських робітників соціал-демократів Київської губернії. Члени зазначеної групи поширювали серед сільськогосподарських робітників листівки з закликом за допомогою страйкової боротьби обстоювати свої соціально-економічні права. Проте діяльність цієї групи та її провідника була припинена заходами поліції. Самого М. Меленевського заслали на два роки в Вологодську губернію.

З'ясовано, що за час арешту та заслання М. Меленевського в Наддніпрянській Україні відбувався процес творення політичних партій.

Завдяки діяльності Б. Ярошевського з прихильниками сформувалася Українська соціалістична партія, яка діяла під ідейним і організаційним впливом Польської партії соціалістичної. Утворилася також Революційна українська партія (Д. Антонович, Б. Камінський, М. Русов, Д. Мацієвич, М. Порш та ін.), перша програмна брошура якої, «Самостійна Україна», проголошувала політичну мету – створення незалежної, соборної України. У межах цієї партії перебувало марксистське угруповання, яке згодом стало визначальним у партії.

Встановлено, що повернувшись в Наддніпрянську Україну діяльність М. Меленевського здійснювалася в рамках загальноросійської соціал-демократичної групи «Воля», яка тісно співробітничала з Революційною українською партією, зокрема у справі транспортування революційної літератури з-за кордону в межі Російської імперії. Влітку 1903 р. М. Меленевський увійшов до складу РУП.

З'ясовано, що партійна робота М. Меленевського у 1903–1904 рр. була тісно пов'язана діяльністю вільних громад (комітетів) РУП, але головним чином – з Закордонним комітетом партії та редакційною колегією, які розташовувалися у Львові (Австро-Угорська імперія). Вони займалися написанням, друком та переправленням у межі романівської монархії брошур та листівок революційного змісту. Автором окремих видань («Про Херсонські та інші заробітки», «Великий хліборобський страйк в Галичині в 1902 р.», «Про державний лад»), публікацій у газеті «Селянин» під псевдонімом Іван Гилька був М. Меленевський.

Встановлено, що саме у складі ЗК РУП утворилася група, очолювана М. Меленевським у складі Євгена і Катерини Голіцинських, П. Канівця, О. Скоропис-Йолтуховського та М. Ткаченка, які виступали за тіснішу співпрацю з Російською соціал-демократичною робітничою партією. Вони вважали, що слід згуртувати сили марксистських організацій із метою

повалення царизму. Однак М. Меленевський з товаришами недооцінювали централістичних тенденцій в організації РСДРП та ігнорування нею національного питання. Проти групи М.Меленевського виступила більшість членів партії на чолі з М. Поршем. Протистояння відбулося наприкінці грудня 1904 р. на Другому з'їзді партії (який згодом оголосили таким, що не відбувся). На цьому з'їзді М. Меленевський з товаришами оголосили про вихід з РУП.

З'ясовано, що відразу після розколу М. Меленевський, разом із П. Тучапським і членами його групи створили Українську соціал-демократичну спілку, яка діяла як автономна організація у складі РСДРП на основі окремого статуту. Ця організація під час революції 1905–1907 рр. в Російській імперії очолювала революційні виступи робітників і селян. М. Меленевський був членом Головного комітету та здійснював керівну та видавничу роботу, а його брошура «Страйк і бойкот» набула значної популярності у селян і сільськогосподарських робітників. Здобутком УСДС була також участь у виборах до II Державної думи; вона зуміла добитися обрання п'яти спілчан членами законодавчого органу. Велика заслуга в цьому була М. Меленевського. Проте, під впливом репресій, діяльність Спілки у другій половині 1907 – першій половині 1908 р. прийшла в занепад.

Встановлено, що діяльність М.Меленевського в 1908–1912 рр. спрямовувалася на відродження впливу УСД Спілки. Починаючи з червня 1908 р. він разом із позафракційним соціал-демократом Л. Троцьким започаткували видання газети «Правда» як органу Спілки. Вони розглядали часопис як чинник, що буде організовувати та спрямовувати соціал-демократичні організації, консолідовувати робітничий рух. Проте зазначені завдання не вдалося повною мірою реалізувати. Потерпіли фіаско також спроби М.Меленевського налагодити взаємини з українськими соціал-демократами; останні не могли пробачити спілчанам їхню розкольніцьку

діяльність часів «невідбутого» з'їзду та років Першої російської революції.. Врешті у листопаді 1912 р. УСДС припинила діяльність, а М.Меленевський обрав долю українського політичного емігранта.

Встановлено, що відновлення активної політичної діяльності М.Меленевського відбулася в роки Першої світової війни. На той час важливе значення мала діяльність Союзу Визволення України, особливо його політична позиція щодо державної самостійності України і пов'язана з цим пропагандистку роботу в країнах Європи. Велику працю в таборах серед військовополонених українців вів СВУ. Цю роботу очолював М. Меленевський та його товариші В. Дорошенко, А. Жук, М. Залізник, О.Скоропис-Йолтуховський.

Тема нашої дипломної роботи – постать Мар'яна Меленевського в суспільно-політичному житті України кінця XIX – початку XX ст. – мало досліджена в українській історіографії і тому ми намагалися заповнити цю прогалину. Звичайно, в рамках магістерської роботи зробити це важко тому дана тематика ще потребує подальшого дослідження. Цінність цього дослідження зумовлюється ще й тим, що широкому загалу залишається невідомою роль українських діячів національного руху в історії нашої країни. Тому, написавши цю роботу ми надіємось, що дослідження цієї тематики будуть продовжені.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Неопубліковані джерела

1. Государственный архив Российской Федерации (г. Москва) Ф. 102 Департамент полиции, особый отдел. 1846–1917 гг. 1907 г. Оп. 237.
2. Д. 8, ч. 1. Киевская губ. Союз «Спилка». 231 л.
3. Д. 8, ч. 1, пр. 2. Союз «Спилка» Российской Соц[иал-] Дем[ократической] Рабоч[ей] партии. Киевская губ. 17 мая 1907 г. – 2 января 1908 г., 307 л.
4. Д. 8, ч. 1, пр. 3. Списки по § 10 по организации «Спилка» Киевской губ. 5 октября 1907 г. – 13 декабря 1907 г., 54 л.

2. Опубліковані джерела

5. Манифест «Об усовершенствовании Государственного порядка» (17 октября 1905 г.) // Полное собрание законов Российской империи: в 33 т. [3-е собр.]. СПб, 1881–1913. Т. XXV: 1905, Отделение 1: От № 25605–27172. 1908. С. 754–755.
6. Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець ХІХ ст. – 1917 р. Ч. 1 / упоряд. Б. І. Корольов, І. С. Михальський. Київ: Вид-во Європ. ун-ту, 2004. 561 с.
7. Конференции РСДРП 1912 года. Документы и материалы. Москва: РОССПЭЭН, 2008. 1119 с.
8. Меньшевики. Документы и материалы. 1903 – февраль 1917 гг. Москва: РОССПЭЭН, 1996. 408 с.
9. Первая общерусская конференция партийных работников. Отдельное приложение к № 100 «Искры». Женева: Типография партии Rue de la Coulouvreniere, 27, 1905. 30 с.

10. Українська суспільно-політична думка у 20 столітті. Упорядники Тарас Гунчак і Дмитро Сольчаник. Мюнхен: Сучасність, 1983. Т.1. 510 с.
11. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX століття. Програмові і довідкові матеріали / [упор. В. Ф. Шевченко та ін.]. Київ: Консалтинг, Фенікс, 1993. 336 с.
12. [Четвертый \(объединительный\) съезд РСДРП. Апрель \(апрель-май\) 1906 года: Протоколы](#) // Протоколы и стенографические отчеты съездов и конференций Коммунистической Партии Советского Союза. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. XVIII + 714 с. (Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС)

Періодичні видання та публіцистика

13. Басок. До роботи через єднання // Наш голос. 1911. Ч. 11–12. С. 503–507.
14. Вишневецький О. На переломі. Уваги про сучасні відносини Росії. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1905. 119 с.
15. Відозва українських соціалдемократичних партій Росії та Австрії до надзвичайного XIII міжнародного соціалістичного Конгресу в Базель // Вперед. січень 1913. Ч. 1. С. 2–3.
16. Геть закон 3-го юня! Нам потрібно загального, рівного, прямого і тайного виборчого права! (Городським і сільським робітникам за вибори до 4-ої Думи). Полтава: Губернська типографія, 1912. 16 с.
17. Гилька І. Про державний лад. Додаток до 2 ч. «Правды». Львів: Накладом «Правды», з друкарні Народової Манецких, 1905. 29 с. (Видання Української соціал-демократичної спілки)
18. Гилька І. Страйк і бойкот. Львів: Накладом «Правды». З друкарні Народової Манецких, 1905. 31 с. (Видання Української соціал-демократичної спілки)
19. Закопанець Дм. Російська революція і український національний

- проблем // Наш голос. грудень 1910. Ч. 2. С. 75–84.
- 20.Закопанець Дм. Українське питанє і російська соціал-демократія // Наш голос. лютий 1911. Ч. 4. С. 169–188.
- 21.Нова українська партія // Діло. 17 (30) червня 1905 р. Ч. 135. С. 1–2.
- 22.Правда. Крестьянский сборник. РСДРП. Изд-во Херсонск. губ. ком-та сельск. орг-ций РСДРП, Укр. Союза (Спілка) РСДРП. март 1906. 32 с.
- 23.Про українського соціал-демократа і спілчанина. Рада 1906. № 21 С. 2–3.
- 24.Программа Соціаль-демократычнoй робитнычoй партіи Росіи. [Б.м.в.]: Украинська соціаль-демократычна спилка, [Б.р.в.]. 30 с. (Лысток «Правды»)
- 25.Рибалка Л. До нашої націон[ально]-партійної психології // Наш голос. падолист 1910. Ч. 1. С. 37–45.
- 26.Рибалка Л. За-для чого організуємось ми національно? // Наш голос. март 1911. Ч. 5. С. 223–231.
- 27.Рибалка Л. Національні проблеми соціалдемократичного руху в Росії // Наш голос. март 1911. Ч. 5. С. 260–265.
- 28.Рибалка Л. Про одну заяву // Наш голос. Цвітень–май–червень 1911. Ч. 6–8. С. 355–361.
- 29.Рибалка Л. Що робити? (До діскусії надорганізац[ійним] питаннем) // Наш голос. січень 1910. Ч. 3. С. 129–134.

Документи особового походження

- 30.Галаган М. З моїх споминів. Ч. 1: (80-ті роки до світової війни). Львів: Червона калина, 1930. 203 с.
- 31.Галаган М. З моїх споминів. (1880-ті–1920 р.): Документально-художнє видання / передмова: Т. Осташко, В. Соловійова. Київ: Темпора, 2005. 656 с.
- 32.Меленевський М. До історії Української С.-Д. Спілки (З приводу

- брошури В. Дорошенка: Революційна Українська Партія, нарис з історії укр. с.-д. партії» // Нова громада. 1923. Ч. 3–4. С. 130–134.
33. Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій. Тернопіль, 1991. 98 с.
34. Скоропис-Йолтуховський О. «Мої злочини» // Хліборобська Україна. Відень, 1920–1921. Кн. 2, зб. II / IV. С. 191–237.
35. Скоропис О. Мій перший мітинг // Наш голос. 1911 Ч. 6–8. С. 373–381.
36. Скоропис О. Соціально-демократичний рух в Сквирському і Васильківських повітах в 1906 р. // Наш голос. 1911. Ч. 11–12. С. 507–528.
37. Троцкий Л. Моя жизнь. Опыт автобиографии. Т. 1–2. Москва: Панорама, 1991. 624 с.
38. Яворский С. (Левкович). Провал конференции южно-русских социал-демократических организаций в 1906 году (Воспоминания) // Летопись революции. 1925. № 3 (12). С. 108–128.

Література

Монографії, статті та рецензії

39. А-ко А. Короткий нарис партійної історії // Наш голос. 1911. Ч. 6–8. С. 277–294 [Число присвячене десятиліттю партії].
40. Аграрное движение в России в 1905–1906 гг. Часть II. Санкт-Петербург: Общественная польза, 1908. 541 с.
41. Варгатюк П. Л., Шморгун П. М. 1898–1917: маловідомі сторінки історії // Маршрутами історії / упоряд. Ю. І. Шаповал; Ред. кол.: Ф. М. Рудич, І. Ф. Курас та ін. Київ: Політвидав України, 1990. С. 2–30.
42. [Варгатюк П. Л.](#), Шморгун П. М. Забуті події та імена: Із історії більшовицьких організацій України в дожовтневий період: масово-політ. вид. Київ: Політвидав України, 1990. 143 с.
43. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна / упор. О. Реєнт; ред.

- В. А. Смолій. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо», 2013. 784 с.
- 44.Верстюк В. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. Київ: Заповіт, 1997. 344 с.
- 45.Гайдалемівський П. Українські політичні партії. Їх розвиток і програми. Зальцведель: Наклад Української військової місії, 1919. 43 с.
- 46.Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. Т.1. Революційна Українська Партія (РУП). Київ: Книгоспілка, 1926. 390 с.
- 47.Голиков А. Г., Круглова Т. А. Источниковедение отечественной истории / под общ. ред. проф. А. Г. Голикова. 5 изд., исправл. Москва: Изд. центр «Академия», 2012. 462 с.
- 48.Головченко В. І. Від «Самостійної України» до Союзу визволення України. Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. Харків: Майдан, 1996. 190 с.
- 49.Головченко В. Політичний портрет Мар'яна Меленевського // Київська старовина. 2000. № 4. С. 96–110.
- 50.Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття. Проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси. Харків: Основа, 1997. 422 с.
- 51.Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.: [Навч. посібник для учнів гуманіст. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів]. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
- 52.Гунчак Т. Україна перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. Київ: Либідь, 1993. 288 с.
- 53.Дорошенко В. Революційна Українська Партія (РУП). (1900–1905 рр.). Нарис з історії української соціалдемократичної партії. Львів, Київ: Видання ЦК УСДРП, 1921. 40 с.
- 54.Дорошенко В. РУП і УСДРП // Календар «Впереду». 1920. Львів:

- Українська соціал-демократична партія, 1920. С. 225–236.
55. Дорошенко В. Українство в Росії. Новійші часи. З портретами. Відень: Накладом «Союза визволення України», 1917. 115 с.
56. Дубінський В., Федьков О. Аграрне питання в політичних концепціях українських партій і громадських організацій Наддніпрянщини наприкінці XIX – на початку XX ст. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори 2006», 2012. 256 с.
57. Єфремов С. З громадського життя на Україні. Київ: Вік, 1909. 77 с.
58. Заводовський А. Українське питання у дзеркалі преси вітчизняної соціал-демократії (кінець XIX – початок XX ст.): монографія. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький, 2008. 152 с.
59. Залевский К. Национальные движения // Общественное движение в России в начале XX-го века. / Под ред Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. Т. IV, части I и II (книги 6-ая и 7-ая). Санкт-Петербург: Общественная польза, 1912. С. 151–221.
60. Иванов Л. М. Революция 1905–1907 гг. на Украине // Революция 1905–1907 гг. в национальных районах России. Москва: Гос. изд-во полит. литературы, 1955. С. 30–143.
61. Історія Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків). Короткий курс / за ред. комісії ЦК ВКП (б), схвалений ЦК ВКП (б), 1938 рік. Київ: Укр. держ. вид., 1944. 339 с.
62. Історія України / заг. ред. В.А.Смоля. Навчальний посібник. Київ: Альтернативи, 2002. 472 с.
63. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1993. 176 с.
64. Козицький М. Ю., Курас Л. В. Методологія ленінської класифікації політичних партій Росії // Наукові праці з питань політичної історії. Міжвідомчий науковий збірник. Київ: Либідь, 1992. Т. 169: Більшовики

- і непролетарські партії Росії на етапі буржуазно-демократичної революції. С. 3–10.
- 65.Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття [Пер. з англ. В. Івашко, В. Корнієнко]. Київ: Основи, 1997. 423 с.
- 66.Кривенький В. «Спилка» // Политические партии России. Конец XIX – первая треть XX века. Энциклопедия. Москва: РОССПЭН, 1996. С. 582–583.
- 67.Курас І. Ф. Повчальний урок історії. (Ідейно-політичне банкрутство Української соціал-демократичної робітничої партії). Київ: Політвидав України, 1986. 185 с.
- 68.Курас І. Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазного национализма на Украине. Київ: Наукова думка, 1978. 315 с.
- 69.Лавров Ю. П. Виникнення і діяльність українських політичних партій // «Українське питання» в Російській імперії (кінець XIX – початок ХХ ст.) Колективна наукова монографія в трьох частинах / в дп. ред. В. Г. Сарбей. Київ: Інститут історії України, 1999. Ч. 2. С. 248–444.
- 70.Лавров Ю. П. Початок діяльності Союзу Визволення України // Укр. іст. журн. 1998. № 4. С. 17–31.
- 71.Лавров Ю. П. Початок діяльності Союзу Визволення України // Укр. іст. журн. 1998. № 5. С. 3–16.
- 72.Лавров Ю. П. Про ідейні й організаційні засади Союзу Визволення України // Укр. іст. журн. 1996. № 4. С. 79-90.
- 73.Левенець Ю. А. Ліворадикальні партії на Україні напередодні жовтневого перевороту // Укр. іст. журн. 1992. № 3. С. 23–32.
- 74.Литвин В.М.Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна. Київ: Наукова думка, 2014. 454 с..

75. Марчуков А. В. Украинское национальное движение: СССР. 1920–1930-е годы: цели, методы, результаты; [отв. ред. В. В. Трепавлов]; Ин-т рос. истории РАН. Москва: Наука, 2006. 599 с.
76. Маршрутами історії / уряд. Ю. І. Шаповал; Ред. кол.: Ф. М. Рудич, І. Ф. Курас та ін. Київ: Політвидав України, 1990. XVI, 655 с.
77. Михальський І. С. Джерела з історії українських політичних партій кінця ХІХ – початку ХХ ст. Луганськ: Альма-матер, 2003. 343 с.
78. Михутина И. В. Украинский вопрос в России (конец ХІХ – начало ХХ века). Монография. Москва: Институт славяноведения РАН, 2003. 288 с.
79. Наумов С. О. З історії одного симбіозу: організаційні відносини «Спілки» і РСДРП // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. № 908. Серія «Історія» Випуск 42. Харків, 2010. С. 106–114.
80. Очерки истории Коммунистической партии Украины. Изд. 2-е, доп. / [И. Д. Назаренко [и др.]]. Киев: Политиздат Украины, 1964. 736 с.
81. Павко А. І. Політичні партії, організації в Україні, зародження, еволюція, діяльність, історична доля. Кінець ХІХ століття – лютий 1917 р. Монографія. Київ: Іван Федоров, 1999. 248 с.
82. Песоцький М. Соціал-демократичний рух в історії України: історіографічні аспекти дослідження // Людина і політика. 2003. № 6. URL: http://pesotskiy.com.ua/statti/127_1.html (дата звернення: 1.07.2017)
83. Политические партии России: история и современность / под ред. проф. А. И. Зевелева, проф. Ю. П. Свириденко, проф. В. В. Шелохаева. Москва: РОССПЭН, 2000. 631 с.
84. Політична історія України ХХ ст.: У 6 т. / Редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. Т. 1: На зламі століть (кінець ХІХ ст. – 1917 р.) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. М. Кармазіна. Київ: Генеза, 2002. 424 с.

85. Попик В. І. Biography – біографіка – біографістика – біобібліографія: понятійний арсенал історико-біографічних досліджень // Укр. іст. журн. 2015. № 3. С. 122–136.
86. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2003. 340 с.
87. Риш А. Очерки по истории украинской социал-демократической «Спилки». Харьков: Пролетарий, 1926. 141 с.
88. Спиридович А. И История большевизма в России от возникновения до захвата власти. 1883–1903–1917. С приложением документов и портретов. Москва: Айрис-прес, 2007. 460 с.
89. Тютюкин С. В. Меньшевизм: страницы истории. Москва: РОССПЭН, 2002. 560 с.
90. Феденко П. Соціалізм давній і новочасний. Лондон, Париж, Мюнхен: Наше слово, 1968. 230 с.
91. Феденко П. Український громадський рух у XX ст. Курс лекцій. Подєбради, 1934. 172 с. (Український техніко-господарський інститут позаочного навчання в Подєбрадах)
92. Федьков О. М. Політичні партії і селянство в 1905–1907 роки: монографія. Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2007. 248 с.
93. Федьков О. Українська соціал-демократична спілка: у пошуках ідейно-політичної ідентичності. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 600 с.
94. Фельштинський Ю., Чернявський Г. Лев Троцкий. Книга первая. Революционер. 1879–1917 гг. Москва: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2012. 486 с.
95. Шморгун П. М. Більшовицькі організації на Україні в період першої російської революції (1905–1907 рр.). Київ: Держ. Вид-во політ. літ-ри, 1955. 248 с.

96. Шморгун П. М. З історії соціал-демократичних організацій України напередодні і в період першої російської революції (1903–1907 рр.): новий підхід // Укр. іст. журн. 1991. № 2. С. 3–14.
97. Шморгун П. М. Украинские мелкобуржуазные партии РУП (УСДРП) и «Спілка» в революции 1905–1907 гг. // Научная сессия по истории первой русской революции 1905–1907 гг. Тезисы сообщений. Москва: Изд-во АН СССР, 1965. С. 148–155.

Довідкова та енциклопедична література

98. Жуковський А. Спілка // Енциклопедія українознавства: словникова частина / гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович; Наук. тов-во ім. Шевченка / перевид. в Укр. Львів, 2000. Т. 8. С. 3000.
99. Жуковський А. Українська Соціал-Демократична Робітничка Партія Петро // Енциклопедія українознавства: словникова частина / гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович; Наук. тов-во ім. Шевченка / перевид. в Укр. Львів, 2000. Т. 9. С. 3398–3399.
100. Лисенко О. В. «Спілка» – соціал-демократична // Енциклопедія історії України: Т. 9: Прил–С / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2012. С. 752–753.
101. Меленевський (псевд. Басок, Гилька й ін.) Мар'ян // Енциклопедія українознавства: словникова частина / гол. ред. проф. д-р Володимир Кубійович; Наук. тов-во ім. Шевченка / перевид. в Укр. Львів, 1993. Т. 4. С. 1513.
102. Реснт О. П. Мленевський Маркіян (Мар'ян, Юлій) Іванович (Мар'янович) // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла–Мі / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2009. С. 594.